

УДК 342(477.7-250в)

Я. В. Чернопищук

ПОНЯТТЯ «КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ» У СУЧАСНІЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИЦІ

Справжні науковці творять доктрину, яка має далекосяжну перспективу розвитку, великі науковці відчують проблемні та актуальні питання ще задовго до їх появи, вони попереджають або навіть випереджають своїми думками час. Істинна наукова ідея нездоланна, далекоглядна, не завжди визнана, але її підтвердження в майбутньому неминуче.

Тенденція до конституціоналізації права міждержавного об'єднання вже відмічається багатьма вітчизняними конституціоналістами, такими як Ю. Волошин, В. Кампо, А. Крусян, П. Мартиненко, М. Орзіх, В. Шаповал та ін. Серед сучасних вчених Західної Європи, які займаються розробкою даної проблематики, — Кшиштоф Войтищек, Флора Гудаппел, Бертран Матьо, Роберто Тоніатті, Спіридон Флогаїтіс.

На думку одних, вона полягає в тому, що національні норми конституційного права фактично переходять в право міждержавного об'єднання та укріплюються в ньому [1, 29]. Прикладом щодо цього може бути процес, пов'язаний з розробкою Конституції ЄС. Інші вчені визначають приблизно так: «Конституціоналізацію права міждержавного об'єднання можна визначити як процес впливу норм та принципів конституційного права різних країн в цілому на норми права міждержавного об'єднання» [2, 479].

Факт творення міжнародних договорів, зміст яких становлять норми наднаціонального характеру з властивостями конституційних норм (пряма дія, вища юридична сила, обов'язковість припису, пріоритетність), як наприклад, Лісабонський договір, приводять до висновку про новий вектор діалектичного розвитку конституційного права держав, — здійснення конституційно-творчої влади у міжнародних межах [3].

Конституційне право називають своєрідним «фільтром» в імплементації міжнародних договорів, який допомагає уникнути негативних елементів і контролювати внутрішньодержавну правотворчість крізь призму загальних міжнародних стандартів, правових ідей і певних «каналів» впливу [4, 83].

Як зазначав наприкінці XIX ст. Ф. Мартенс, норми державного (мається на увазі конституційного права) права «вочевидь повинні чинити вплив на право, яке забезпечує соціальні інтереси кожного народу у сфері міжнародних відносин» [5, 162].

Вже аксіомою слугує положення про те, що системи внутрішньодержавного права, зокрема національні галузі конституційного права, піддаються широкому змістовному впливу з боку міжнародного права. Підтвердженням може слугувати той факт, що положення більшості новітніх основних законів, якими встановлено засади правового статусу індивіда, власне, запозичені з ключових міжнародних актів про права людини. Важливе значення мають положення

конституцій, які відображають зміст основних принципів міжнародного права, створюють юридичні передумови для участі держав у різних інтеграційних процесах, забезпечують реалізацію норм міжнародного права у внутрішньодержавних відносинах та ін. [6, 89].

Однак визнання пріоритету міжнародних договорів з європейської інтеграції стосовно положень конституцій держав-учасниць призводять до нівелювання змісту та вищої юридичної сили норм національних конституцій, що призводить до послаблення ролі національних конституцій, так званої «деконституціоналізації» (К. Войтищек).

Щодо відступлення (уступлення) деякими країнами ЄС суверенних якостей держави (верховенство норм національних конституцій відносно інших нормативно-правових актів, самостійність та свобода розсуду державної влади у визначенні та здійсненні державної політики) Роберто Тоніатті відзначає, наприклад, що визнання попереднього та послідуєчого обмежень суверенітету держав-членів піддається критиці, так як під європейською інтеграцією швидше розуміється передача реалізації суверенної влади — шляхом участі у формуванні та функціонуванні інститутів ЄС — та остаточне поширення нового наднаціонального виміру суверенітету країн-членів, навіть більше того, виміру, який видається адекватним та необхідним у наш час [7, 1553]. Однак, на думку професора П. Мартиненко, проблема конституціоналізації зовнішніх відносин — це не тільки проблема визначення інститутів влади в конституційному механізмі здійснення зовнішньої політики, а й проблема впливу «зовнішнього фактора» на розвиток вітчизняного конституціоналізму, в результаті чого зовнішня політика стає особливою сферою дії Основного Закону держави [8, 253].

Аналізуючи розробки європейської доктрини, можна дійти висновку про таку типологізацію феномену конституціоналізації: залежно від суб'єкта (Суд ЄС, законодавчі інститути ЄС, суб'єкти владних повноважень у процесі правозастосування як в інституційних структурах, так і в органах влади країн-членів); залежно від предмета конституціоналізації (публічне право, приватне право, окреме законодавство, доктрина, судова практика, зовнішні відносини, суспільні відносини); залежно від форми (рішення суду, міжнародні договори, рішення, регламенти, директиви ЄС, внутрішньодержавні закони, стратегії та програми державного розвитку, підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на гармонізацію та апроксимацію законодавства країни до регіональних європейських стандартів). Конституціоналізація суспільних відносин, залежно від органів державної влади, може здійснюватись як на рівні політичних суб'єктів, так і на рівні судових органів — через формування ними правових позицій, прецедентів. Останнє в більшій мірі стосується діяльності конституційних судів з урахуванням специфіки їх юрисдикції (формуєчи свої позиції саме вони і конституціоналізують певні відносини). Тенденція конституціоналізації суспільних відносин стосується як публічного, так і приватного права. Так, наприклад, у публічному праві конституціоналізація обумовлена розширенням конституційного захисту, зокрема, громадянських та політичних прав і свобод громадян, а також компетенційними спорами органів дер-

жавної влади. Що ж до конституціоналізації приватного права, то в даному випадку вихідне положення базується на опосередкованій дії конституційних норм у визначенні та захисті особистих прав та інтересів громадян.

Характерною рисою європейської конституціоналізації є зростання ролі конституційних та наднаціональних судів, що здійснюють судовий контроль законодавства. Відмічається, що співвідношення між правовими системами стає предметом розгляду конституційного суду. Таким чином, конституційне право функціонує у подвійному русі регулювання національної системи права та інтересу до наднаціональних правових систем, головним чином європейської, яка полягає в зворотних роздумах над поняттями, які утворюють традиційну структуру, а саме суверенітет, демократія та розподіл влад (Бертран Матьо). Вказані нові сфери компетенції конституційного права спонукають до перегляду традиційних сфер дії конституційного права. Конституціоналістами також зауважується, що конституційне право все більше відображає міжнародне право, особливо в питаннях конституційного контролю. З цієї точки зору, судді вимушені посилалися на норми, що походять з міжнародного права або що конституційний текст лишається мовчазним, судові рішення відображають різницю рівня, але не природи в «інтернаціоналізації» здійснюваного контролю (Бертран Матьо).

Серед науковців переважає думка про те, що конституціоналізація — це сталє явище, а конституціоналізування — це процес здійснення конституціоналізації.

Аналізуючи вказані підходи західноєвропейських вчених вбачається різностороннє розуміння феномена конституціоналізації у європейському правовому просторі. При цьому цей феномен вже розуміється і як явище, і як процес, і як понятійна категорія, але єдиного загально визнаного визначення його не надано.

М. П. Орзіхом у рамках дослідження явища конституціоналістики запропоновано конструкцію визначення феномена конституціоналізації, яка цілком відповідає духу та сучасному стилю праворозуміння у західноєвропейській теорії права. «...Конституціоналізація — процес, орієнтований не тільки на приведення суспільних відносин у відповідність конституційним вимогам та постулатам, але ж й на «примішування» конституційних ідей і норм до іногалузевих правовідносин», — як стверджує М. П. Орзіх [9, 122]. Інакше кажучи, конституціоналізація ним вбачається як всеосяжний процес насичення конституційними настановами різногалузевих норм права, правових доктрин, змісту внутрішньої та зовнішньої політики держави, яке в результаті повинно привести у відповідність до духу та змісту конституційно-правових норм суспільні відносини на усіх рівнях.

Розмірковуючи над саме таким формулюванням феномена конституціоналізації, можна резюмувати, що воно є, безперечно, виправданим, тому що, по-перше, зростаюча роль конституційного права зумовлена сучасним визнанням пріоритету прав людини та громадянина, тобто гуманізацією права, що визнане не тільки в колах правників-науковців, але й такими міжнародними

та регіональними організаціями, як ООН та ЄС. Так, у Загальній декларації прав людини та у Віденській декларації визнано усі види та покоління прав людини неподільними, невід'ємними, універсальними, взаємозумовленими та взаємозалежними [10, 28]. Пріоритет загальнолюдських цінностей визнано також і в Україні, а гуманна спрямованість Конституції України підтверджується її змістом, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), Україна проголошена демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1), а розміщення вказаних положень та розділу про права та свободи в першочерговому порядку свідчить про превалювання саме загальнолюдських інтересів над інтересами держави [11]. Вказане свідчить про те, що нині все більше виявляється тенденція з формування особистісного підходу до розуміння права, його цінностей, місця людини в праві, переважання прав індивіда над колективними правами (М. П. Орзіх) та формування гуманного духу норм конституційного права [12, 58].

Інакше кажучи, процес конституціоналізації означає процес гуманізації, навіть лібералізації (в першу чергу права, яке згодом урегулює у певному ліберальному дусі суспільні відносини). Саме завдяки конституціоналізації забезпечується потрібний рівень конституційного регулювання, гарантування, захисту та охорони суспільних відносин, сприяє стабільності та наступності їх конституційно-правового розвитку [13, 90].

Слід відзначити, що переважання ліберальних цінностей та мотивів конституціоналізації законодавства найбільш яскраво проявляються саме у внутрішньосоюзній та зовнішній політиці Європейського Союзу, зокрема в умовах приєднання, які максимально відповідають ліберальним цінностям та нормам.

Так, Європейський Союз висуває за вимоги до нових членів демократизувати повагу прав людини та дотримання законності, що містяться у преамбулі Єдиного Європейського акта та Договору про Європейський Союз [14]. Згідно з ст. 2 Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу основоположними цінностями Європейського Союзу визнаються повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага прав людини, включаючи повагу до прав меншин. Вказані цінності є спільними для усіх держав-членів у суспільстві, де переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність прав чоловіка та жінки [15]. Вченими стверджується, що Європейський Союз найкраще розуміється як основна організація Європейської міжнародної спільноти, яка заснована на «тонкій» постнаціональній колективній ідентичності, визначеній ліберальними цінностями та нормами національного та міжнародного права [16, 166]. Ліберальна ідентичність універсальна. Таким чином, ліберальна спільнота налаштована збільшити кількість своїх членів шляхом розповсюдження її норм та цінностей та через переконання інших індивідумів та громад в її законності. У зв'язку з вказаним у Європейському Союзі з 2003 року точаться дискусії щодо сутності конституціоналізації права ЄС, конституціоналізації правової системи ЄС.

Слід погодитися із твердженням про те, що в процесі конституціоналізації певні інститути та галузі правового життя отримують такий рівень конституційно-правового регулювання, гарантування, захисту й охорони, що фактично веде до формування нових алгоритмів функціонування конституційно-правового механізму влади, певних підгалузей конституційного права [17, 3].

Отже, показником перетворення кількісно-якісних властивостей феномена конституціоналізації у праві є динаміка перевтілення конституціоналізації права, ніби за законом подвійного заперечення, в контексті створення та розвитку правової системи ЄС. Мається на увазі дійсно конституціоналізуючий процес, який полягає у запозиченні конституційно-правових цінностей та нормативів правових систем країн — членів Європейського Союзу до правової системи ЄС, що в результаті і утворює правові надбання Союзу та породжує відображальний ефект процесів конституціоналізації права у формуванні уніфікованого правового акта конституційного характеру, де внаслідок цього останній, завдяки його квазіконституційній сутності, безпосередньо впливає на реформування національних конституцій. Це двосторонній взаємозалежний процес обміну правовими цінностями «наддержавної» та національних правових систем. На підтвердження цьому слугує приклад реагування основних законів держав Європи на зміни в ладі ЄС, що здійснюється шляхом внесення поправок до конституцій (однак характер поправок різномірний). В конституціях одних держав вони пов'язані з виборчим правом (вибори членів Європарламенту), як наприклад, в Бельгії та Ірландії, в конституціях інших — з передачею певних повноважень держави міжнародним організаціям (Данія, Іспанія, Люксембург), в третіх закріплюється необхідність інформування держави про намічені стосовно неї рішення інститутів ЄС (Фінляндія, Швеція) [18, 38]. Таким чином, в конституціях країн — учасниць ЄС визначаються їх взаємини з Європейським Союзом, співвідношення національних і загальноєвропейських правових систем. І це не випадково, адже «сутність конституції діалектично взаємопов'язана з сутністю сучасного конституціоналізму, будучи детермінантом сутності останнього» [19, 87].

Окреслений досвід країн ЄС з конституційного реформування є підставою говорити про те, що перспективи конституціоналізації процесів європейської інтеграції в Україні «...не повинні заперечувати якості конституції як основного закону держави і водночас як фундаментального і системоформуючого акта національного права» [13, 94], а також необхідності широкого і системного використання європейських стандартів формування і функціонування правових і державних інституцій, інститутів громадянського суспільства і їх відносин з державою, впровадження у всіх сферах життя країни верховенства права з безумовним визнанням вищої юридичної сили Конституції України [20, 150].

Література

1. Battini S. The globalization of Public Law // Internationalization of Public Law. — London, 2006. — P. 27–50.

2. Schimmelfennig F. Liberal identity and postnationalist inclusion: the Eastern enlargement of the European Union // *Constructing Europe's identity. The external dimension* / L. Cademan.
3. Goudappel F. European Union Developments as an Example of Federalism as a Constitutional Concept [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/8/140.pdf — Date of access 31.03.2011.
4. Волошин Ю. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні й практичні проблеми // *Часопис Київського університету права*. — 2007. — № 4. — С. 82–88.
5. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1 / Ф. Мартенс. — М., 2008.
6. Шаповал В. Конституція і міжнародне право: до питання про взаємозв'язок і взаємовплив // *Право України*. — 2009. — № 7. — С. 88–94.
7. Toniatti R. Forma di Stato comunitario, sovranita e principio di sopranazionalita. Una difficile sintesi // *Diritto pubblico comparato ed europeo*. — 2003. — N 3. — P. 1552–1560.
8. Мартиненко П. Ф. Насиченість державного права України міжнародним правовим порядком: конституційний аспект // *Конституція і конституціоналізм: вибіркові проблеми* : зб. наук. пр. / відп. ред. П. Ф. Мартиненко і В. М. Кампо. — К. : Купріянова, 2007.
9. Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять // *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — Т. 8. — С. 118–124.
10. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-ге вид. — К., 1992. — 482 с.
11. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
12. Орзіх М. П. Особистість і право : монографія / М. П. Орзіх. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — 312 с. — (Антологія юрид.думки. Сер.: Одеська школа права).
13. Кампо В. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євро інтеграційний аспект // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2007. — № 6. — С. 50–61.
14. Treaty on European Union // *Official Journal C191*. —1992. — 29 July. — P. 1–110. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=184917:cs&lang=en&list=184591:cs,184917:cs,184590:cs,189622:cs,&pos=2&page=45&nbl=444&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte
15. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // *Official Journal of European Union C 115/1*. — 2008. — Vol. 516 9 May. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm
16. Курс конституционного права Украины. Основы теории конституционного права. Общая часть : учебник. Т. 1 / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. — Х. : Одиссей, 2008. — 672 с.
17. Кампо В. Конституціоналізація приватного права у практиці Конституційного Суду України // *Підприємництво, господарство і право*. — 2008. — № 3. — С. 3–7.
18. Окуньков Л. А. Конституционное развитие европейских государств // *Конституции государств Европы* : в 3 т. — 2001. — Т. 1.
19. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія / А. Р. Крусян. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 560 с.
20. Орзіх М. Європейський вимір конституційного реформування в Україні: концептуальний підхід // *Стратегічні пріоритети*. — 2008. — № 2 (7). — С. 149–156.

Анотація

Чернопищук Я. В. Поняття «конституціоналізація» у сучасній конституціоналістиці. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню наукових думок М.П.Орзіха щодо відшукання сенсу поняття «конституціоналізація» як однієї з ключових категорій сучасного конституціоналізму та процесів європейської інтеграції. Наводяться доктринальні розробки європейських вчених щодо визначання конституціоналізуючих процесів та хід здійснення конституціоналізації у країнах ЄС та власне самому ЄС, а також робляться висновки щодо прогнозованих шляхів конституціоналізації процесів європейської інтеграції в Україні.

Ключові слова: конституціоналізація, конституція, процес, європейська інтеграція, ліберальні цінності, Європейський Союз, міжнародне право, національне право, взаємозалежність.

Аннотация

Чернопищук Я. В. Понятие «конституционализация» в современной конституционалистике. — Статья.

Статья посвящена исследованию научных мыслей М.Ф.Орзиха относительно выяснения содержания понятия «конституционализация» как одной из ключевых категорий современного конституционализма и процессов европейской интеграции. Освещены доктринальные разработки европейских учёных относительно определения конституционализирующих процессов и осуществление конституционализации в странах ЕС и собственно самом ЕС, а также делаются выводы о прогнозируемом характере конституционализации процессов европейской интеграции в Украине.

Ключевые слова: конституционализация, конституция, процесс, европейская интеграция, либеральные ценности, Европейский Союз, международное право, национальное право, взаимозависимость.

Summary

Chernopyshchuk Y. The definition of notion «constitutionalisation» at the modern constitutionalistics. — Article.

The article covers the research of scientific views of M. Orzikh on finding the meaning of notion «constitutionalisation» which is one of key categories of the modern constitutionalism and European integration processes. The doctrinal acquis of European scientists on constitutional processes are disclosure as well as implementation of constitutionalisation in the EU countries and at the EU itself. Conclusions were made about the type of constitutionalisation of eurointegration processes in Ukraine.

Keywords: constitutionalisation, constitution, process, European integration, liberal values, European Union, international law, national law, interdependency.

УДК 342.37(410)“12”

Л. А. Попсуенко

ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ХАРТИИ ВОЛЬНОСТЕЙ В СТАНОВЛЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Обращение к конституционной истории Великобритании в целом и различных этапов становления английского парламентаризма в частности имеет большое прикладное значение на современном этапе. Устойчивая традиция эффективного парламентаризма может сформироваться и в Украине при условии внимательного отношения власти и общества к опыту других стран и первоначальных попыток его адаптации к отечественным внутривнутриполитическим реалиям, что делает вновь актуальным его британский компонент.

Так или иначе, отдельные вопросы, связанные с рассмотрением проблем становления и развития парламентаризма в Англии в отдельные исторические периоды, освещались в работах таких авторов, как М. П. Айзенштадт, К. И. Баттыр, Е. В. Гутнова, А. И. Минаев, О. А. Омельченко, Н. Н. Страхов и др.

Исследуя исторический процесс становления английского парламентаризма, необходимо начать с его определения.

Парламентаризм — система организации и функционирования верховной государственной власти, характеризующаяся разделением законодательных